

‘Klassieke schoonheid in de proëmia van de romans van Willem Frederik Hermans’

Johan B.W. Polak

bron

Johan B.W. Polak, ‘Klassieke schoonheid in de proëmia van de romans van Willem Frederik Hermans.’ In: Freddy de Vree et al. (red.), *W.F. Hermans*, speciaal nummer van *Bzzlletin* 13 (1985), nr. 126, p. 13-14.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/pola006klas01_01/colofon.htm

© 2005 dbnl / erven Johan B.W. Polak

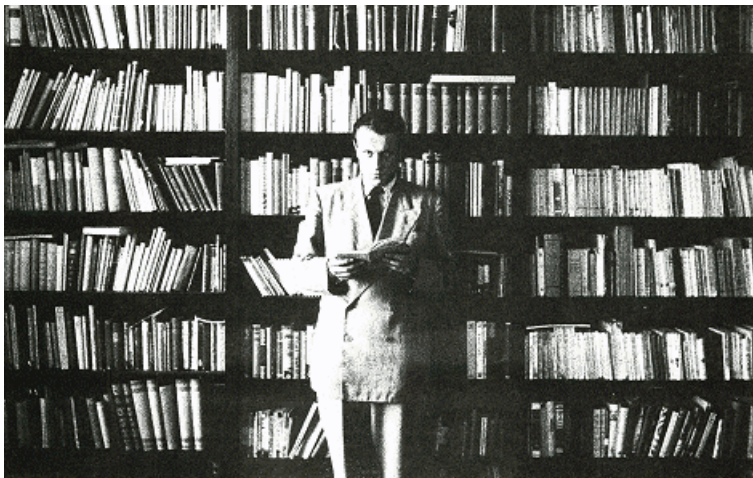
Johan Polak

Klassieke schoonheid in de proëmia van de romans van Willem Frederik Hermans

Voor F.J. met gevoelens van schaamte en dankbaarheid.

...dat is de kracht van combinatie,/van context, die gewone woorden glans verleent, zo luiden enkele versregels van Horatius' letterkundige brief aan de Pisonen, reeds een eeuw nadien algemeen *Ars Poetica* genoemd, dat wonderlijke, causerie-achtige gedicht, aanleiding tot zoveel uitleg, commentaar en ten onrechte aangehouden voorschriften, die ruim vierhonderd verzen, waarin een ieder iets anders meent te zien, maar die, welk gezichtspunt uiteindelijk ook geldig zal blijken, enige rake visies bieden op het literaire bedrijf, van toepassing, zelfs nu, op de stilistische interpretatie van onze eigen grote schrijvers. Is het steeds weerkerend plezier dat de lezer beleeft aan de schrijfstijl van W.F. Hermans niet voor een aanzienlijk deel gelegen in de eenvoud der gekozen bewoordingen, in de fraaie juxtaposities, waarmee juist hij zulke verrassende effecten heeft bereikt? Is door een zinsnede hier en een zinnetje daar in *De tranen der acacia's* niet op onvergetelijke wijze tot uitdrukking gebracht hoe de mensen zich voelden tijdens de overgang van de laatste donkere bezettingsmaanden aan het einde van de verschrikkelijke oorlogswinter naar de eerste, bijna overbelichte, lenteweken van de bevrijding? Het gaat om een reuk, een geluid, een sfeer die zich bij iedereen die deze tijd bewust heeft meebeleefd, voor goed aan het geheugen hebben vastgehecht, als iets tastbaars nagenoeg, als het zandtaartje, *madeleine* geheten, waarvan de kruimeling en de smaak, nadat het gedoopt was in de thee, de verloren tijd bij Marcel Proust wisten terug te roepen. Wie zag kans de verwarring van de eerste oorlogsdagen in mei 1940, toen de mensen zich met heel andere dingen onledig hielden dan met de dreiging van een Duitse bezetting, scherper weer te geven dan Hermans in *Herinneringen van een engelbewaarder*, het boek dat niet voltooid schijnt en door twee delen zou worden gevolgd, die, zo wordt gefluisterd, al lang geschreven zijn en in een kluis liggen, maar niet gepubliceerd zullen worden (zelfs de eindplot van dit vermeende drieluik doet mondeling de ronde en is, het dient gezegd, schitterend). Wie heeft meer beeldend de beklemming die uitging van illegaliteit en de kans op verraad, of de werking van het blinde toeval, voor deze keer gematerialiseerd in een niet naar behoren functionerend fototoestel, beschreven dan Hermans in *De donkere kamer van Damocles*, een van de prachtige Nederlandse romans? Wie heeft op meer alledaagse toon en daardoor zo bijzonder treffend verslag gedaan van de mislukte expeditie naar het hoge noorden van een aankomende geoloog in de roman *Nooit meer slapen*? Voorheen werden door Jan Fontijn klassieke reminiscenties in het boek aangetoond: sommige passages en benamingen verwijzen naar Vergilius, vooral naar het zesde boek van de *Aeneis*. Professor Sibbelee met name, die de jonge geleerde een aanbevelingsbrief meegeeft: een maretak om de poorten van de onderwereldse voorhof te openen, een Sibylle van Cumae in travestie? Het is mogelijk en als het zo is, zou sinds Ovidius Hermans de eerste schrijver zijn die het heeft aangedurfd zijn Romeinse voorganger licht te parodiëren...

De ouders van Willem Frederik Hermans hoorden misschien tot de laatste generatie voor wie het een uitgemaakte zaak was hun begaafde, tot verder leren geneigde, kinderen naar een

W.F. Hermans. Foto Ed van der Elsen.

gymnasium te zenden ter voorbereiding op een universitaire studie, ongeacht de vraag of de aanstonds te verkiezen studierichting zulk een eindexamen gymnasium vereiste. Over de middelbare schooltijd van W.F. Hermans is vrijwel niets bekend, terwijl de schrijver zelf zich, bij mijn beste weten, nooit heeft uitgelaten over de betekenis die het lezen van antieke auteurs voor zijn schrijversschap heeft gehad. Stellig zullen de klassieken enige indruk hebben achtergelaten bij deze taalgevoelige leerling, die zijn schrijverscarrière in 1944 als geenszins onverdienstelijk dichter was begonnen. Herodotus, ‘de vader van de geschiedenis’, inspireerde Hermans tot een kort toneelstuk *Periander*, een goed, hecht doortimmerd drama, dat niet de ontvangst heeft gekregen, die het verdiende. Er bestaat een andere, mogelijke, schakel tussen Herodotus en Hermans: *Het evangelie van O. Dapper Dapper*, een vervolg op *De God Denkbaar Denkbaar de God*. In de zeventiende eeuw leefde een geleerde die verscheidene aardrijkskundige reisboeken heeft gepubliceerd, maar ook, slechts met de initialen Dr. O.D. getekend, een volledige vertaling van het geschiedwerk van Herodotus, ook dit in sommige opzichten een reisverslag, zij het ver daarboven uitgaande. Het is de eerste vertaling van Herodotus in het Nederlands, fijn om te lezen en van hoge kwaliteit. De boeken van deze Dr. Olfert Dapper, zo luidt zijn naam voluit, zijn alle zeldzaam en kostbaar, de Herodotus-vertaling, een erg moeilijk te vinden werk, is aan veel klassici niet bekend. Is O. Dapper Dapper niet uitsluitend aan de fantasie van W.F. Hermans ontsproten? Waarom koos de schrijver, oorspronkelijk natuurkundig aardrijkskundige van professioneel en daardoor zeker op de hoogte van diens geschriften, juist Olfert Dapper als een hoofdfiguur in een van zijn overigens niet afdoende verklaarde romanwerken? Is het toeval? Wij zouden het graag willen weten, nieuwsgierig als we nu eenmaal zijn. Geen van de romans van W.F. Hermans vangt aan met een moraliserend vertoog in de trant van het begin van *Een circusjongen* door Gerard Reve:

Het lijkt geen twijfel, dat ik zeer slecht ben. (Dat de mens geheel slecht is, en onbekwaam genoemd mag worden tot enig goed, is genoegzaam bekend en wordt gelukkig door niemand behalve door enige bezetenen en krankzinnigen nog bestreden. Wel blijft de vraag bestaan, of de mens aan eigen slechtheid geheel of gedeeltelijk zelf schuld zou hebben. Ik geloof, dat de mens ongeveer ten halve slecht is van natuur en bij geboorte, en voor de andere helft door eigen vrije wil en verkiezing, die hem naar het kwaad en het verderf leiden. Zo het bestaan des mensen enige geldigheid zou bezitten en betrokken zou kunnen zijn op een Eeuwig behoud, zo zoude zulks uitsluitend kunnen zijn door Gods onmetelijke en onbegrijpelijke genade, die de eerste, laatste en enige hoop is der stervelingen. Maar dit terzijde.)

Een Sallustiaanse echo klinkt door. Het eerste hoofdstuk van *De oorlog met Jugurtha* biedt het volgende:

Maar wanneer het gemoed, door verkeerde begeerten beheerst, tot traagheid en zinnelijk genot gezonken is en zich voor korte tijd aan verderfelijke lust heeft overgegeven, wanneer eenmaal door laksheid krachten, tijd en aanleg zijn vervlogen, dan wordt de zwakheid van de menselijke natuur

daarvoor verantwoordelijk gesteld: iedereen geeft, ook al is hijzelf verantwoordelijk, de schuld aan de omstandigheden. Maar indien de mensen goede dingen evenzeer zouden nastreven als ze nu met hartstocht datgene najagen wat hun niet aangaat en waaruit niets goeds kan voortkomen, ja zelfs vele gevaarlijke en verderfelijke zaken, dan zouden zij niet alleen niet méér door het toeval geleid worden dan zichzelf het toeval leiden, maar tegelijk tot zulk een hoogte stijgen dat zij in plaats van sterfelijkheid vereeuwiging zouden vinden in hun roem. (vert. Herman Delano)

De teneur is niet ongelijk, slechts Gods genade ontbreekt en roem blijkt het hoogste doel. Het is overigens de vraag of Gerard Reve tijdens zijn weinige gymnasiumjaren het werk van de geschiedschrijver Sallustius onder ogen heeft gekregen. Het eerste hoofdstuk van *Herinneringen van een engelbewaarder* gaat, ogenschijnlijk, het verste in eenzelfde richting: een engelbewaarder observeert het doen en laten van zijn beschermeling, de officier van justitie Alberegt, en houdt ons op de hoogte van diens gemoedsbewegingen. De pogingen om in te grijpen op die ogenblikken, waarop Alberegt in gevaar is of op het punt staat iets verkeerds te doen, komen ongeloofwaardig over. De weergave ervan lijkt veeleer bedoeld als een parodie op de ‘poging tot ontmythologisering’ werlke F. Weinreb aan het einde van de zestiger jaren heeft ondernomen. Weinreb publiceerde toen, in drie lijvige (nog sterk bekorte) delen, zijn gedenkschriften onder de titel *Collaboratie en Verzet 1940-1945*. Omstandig verslaat hij hoevelen hij in de oorlogsjaren met raad en daad heeft bijgestaan, hoevelen hij voor deportatie naar het oosten heeft kunnen behoeden, maar zoals Alberegt tenslotte weinig baat had bij zijn engelbewaarder, ondanks alle vrome pretenties van dit hemelse wezen, zo hebben de mensen, die zich, soms voor veel geld, op de Weinreb-lijst lieten plaatsen evenmin veel steun ondervonden van de bemoeienissen van de mystieke messias. Bij aandachtige lezing, mits toegerust met summiere kennis van de toedracht van de Jodenvervolging in Nederland, blijft er niets heel van de hovaardige en op aanmatigende toon gestelde memoires van de aartsbedrieger. Het enige credit dat de geschriften van Weinreb kan worden toegekend is, dat ze wellicht een steentje hebben bijgedragen aan de wording van Hermans' meest gevoelige en bewogen oorlogsroman. De verheerlijking die Weinreb ten deel viel van geleerde en pseudo-geleerde zijde na het verschijnen van zijn leugenachtige boeken, vormt een duistere bladzijde in de Nederlandse ideeëngeschiedenis...

De donkere kamer van Damocles kan bogen op een kort en beeldend proëmium, dat vluchtig de aanhef van de Odyssee in de herinnering brengt. Homerus vraagt de muze hem te vertellen over de man, die na de verwoesting van Trojes heilige veste, langdurig moest rondzwerven en al zijn makkers verloor. Hermans laat een onderwijzer een paar zinnen voorlezen uit een avonturenboek, waarbij hij in de lach schiet en de klas hem aarzelend volgt:

...Dagenlang zwierf hij rond op zijn vlot, zonder drinken. Hij stierf van dorst want het water van de oceaan was zout. Hij haatte het water dat hij niet drinken kon. Maar toen de bliksem in zijn vlot sloeg en het vlot in brand vloog, schepte hij dat gehate water met zijn handen op, om te proberen de brand te blussen!

Deze woorden, zo aan het begin van de roman geplaatst, hebben een diepere betekenis: symbolisch is er in uitgedrukt welk lot de winkelier Henri Osewoudt wacht na de

confrontatie met zijn beter uitgevallen spiegelbeeld Dorbeck, die onverwachts in de oorlogsdagen van mei 1940 de winkel was binnengegaan. De brand die van deze inslag komt, zal Osewoudt niet bij machte zijn te blussen, hij zal er aan te gronde graan. Het proëmium van *Onder professoren* is exponerend en niet zoals in de andere roman symbolisch. Alles wat komen gaat, is samengevat in de twee eerste pagina's. In een paar trekken schetst Hermans de tegenzin van de aanstaande nobelprijswinnaar in het werken aan de gedemocratiseerde universiteit, waar iedereen die van een te behandelen onderwerp niets afweet, mee moet praten, wat leidt tot een eindeloos aantal nutteloze vergaderingen. Getrouwd en aan huis en beroep gebonden, kan professor Rufus Dingelam geen kant op. Hij beseft dat en berust er in.

Klassieke schoonheid ligt verborgen in de openingszin van Hermans' tot nu toe laatste grote roman *Uit talloos veel miljoenen*. De titel zelf is een hemistische!

Als Clemens bij uitzondering eerder uit z'n bed kwam dan Sita, ging hij naar de keuken om thee te zetten en terwijl hij wachtte tot het water kookte, dacht hij: ik ben toch eigenlijk een goed mens, dat ik haar niet vergiftig.

Deze inzet is aan een Ciceroniaanse periode gelijk, zo evenwichtig zijn de woorden over de zin verdeeld, zo afgewogen zijn de klanken en de symmetrische opbouw, terwijl alle gekunsteldheid ontbreekt. Juist dat evenwicht maakt de smartelijke overpeinzing van Clemens tijdens het theezetten onmiddellijk invoelbaar. Ook hij een gevangene van het lot en onderworpen aan de grillen van fortuna...